

УДК 159.943.7:378.018.8

DOI: 10.31499/2706-6258.2(6).2021.248144

ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Кірдан Олена, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-7295-4722

E-mail: kirdan_olena@ukr.net

Кірдан Олександр, доктор педагогічних наук, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-2667-6589

E-mail: kirdan_alex@ukr.net

У статті обґрунтовано важливість формування soft skills у контексті критеріїв оцінювання якості освітньої програми та дескрипторів Національної рамки кваліфікацій. Констатовано, що організація освітнього процесу в закладах вищої освіти поки не має універсальних технологій для формування soft skills. Запропоновано методи навчання, які доцільно застосовувати в освітньому процесі сучасних ЗВО для формування та розвитку soft skills. Акцентовано на можливостях неформальної освіти для розвитку soft skills здобувачів вищої освіти.

***Ключові слова:** м'які навички; освітній процес; методи навчання; технології навчання; особистісний розвиток; освітня програма; професійна підготовка; неформальна освіта; саморозвиток.*

FORMATION OF SOFT SKILLS OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Kirdan Olena, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of Pedagogy and Educational Management Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-7295-4722

E-mail: kirdan_olena@ukr.net

Kirdan Oleksandr, Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Social-Behavioral Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-2667-6589

E-mail: kirdan_alex@ukr.net

The article is devoted to the characteristics of the peculiarities of the formation of soft skills of higher education in the educational process of higher education. To achieve this goal, general scientific methods were used: analysis, synthesis, comparison, concretization, generalization, content analysis. The following essential features of soft skills are singled out: coverage of competencies that contribute

to the self-realization of future professionals and are individualized in terms of content, target, time and personal dimension; complexity, etc. Emphasis is placed on the need for active formation and intensive development of soft skills in students at the stage of study in higher education institutions. The importance of soft skills formation in the context of criteria for assessing the quality of the educational program and descriptors of the National Qualifications Framework is substantiated. It is emphasized that the formation of soft skills of students in the educational process depends on the policy of free economic education. Positive practice includes the pervasiveness of soft skills formation both within certain educational components (compulsory and optional) and extracurricular activities of higher education institutions. It is stated that the organization of the educational process in higher education institutions does not yet have universal technologies for the formation of soft skills. Teaching methods such as small group work, creative exercises, case method, role and business games, debate, discussion, interactive method, brainstorming, project method, facilitation, training, personal and professional portfolio creation, independent research, heuristic method – should be used in the educational process of modern universities for the formation and development of soft skills. Possibilities of non-formal education for self-development of soft skills are analyzed.

Keywords: *soft skills; educational process; teaching methods; learning technologies; personal development; educational program; professional training; non-formal education; self-development.*

Нині у наукових колах тривають дискусії про навички майбутніх фахівців, які уможливають їхню ефективну професійну діяльність, незалежно від здобутого фаху, та сприяють підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці. Дослідники та роботодавці одностайно стверджують про необхідність формування та розвитку soft skills здобувачів вищої освіти як невіддільного складника їхньої професійної підготовки та запоруки успішного працевлаштування, кар'єрного росту. Саме тому питання формування soft skills здобувачів вищої освіти має бути, на наш погляд, першочерговим серед основних питань організації освітнього процесу сучасного закладу вищої освіти.

Проблема формування soft skills стала предметом досліджень О. Гури, К. Коваль, Н. Коляди, Г. Корнюш, О. Кравець, О. Кравченко, Н. Муқан, В. Радкевич та ін. У публікаціях із питань професійної підготовки фахівців науковцями охарактеризовано систему «м'яких навичок», особливості їхнього формування у здобувачів вищої освіти в процесі реалізації освітніх програм закладами вищої освіти. Зокрема, теоретичному обґрунтуванню системи формування м'яких навичок фахівців у галузі маркетингу на основі компетентнісного підходу присвячено публікацію Г. Мозгової, В. Євтушенко, А. Мозгової [5]. Практичний досвід формування soft skills в умовах закладу вищої освіти схарактеризовано у дослідженні Н. Коляди та О. Кравченко [4]. Розвиток «м'яких навичок» учнів закладів загальної середньої освіти був предметом наукових дискусій під час П'ятої національної (не)конференції для шкільних педагогів EdCamp Ukraine [2]. Водночас зауважимо, що бракує наукових досліджень про особливості формування soft skills здобувачів вищої освіти в освітньому процесі сучасного закладу вищої освіти.

Мета статті – виокремити особливості формування soft skills здобувачів вищої освіти в освітньому процесі сучасного закладу вищої освіти.

Досягнення мети статті уможливило використання загальнонаукових методів: аналізу, синтезу, порівняння, конкретизації, узагальнення, контент-аналізу для виокремлення та характеристики особливостей формування soft skills здобувачів вищої освіти в освітньому процесі сучасного закладу вищої освіти.

Сучасний понятійно-категорійний апарат педагогіки охопив зміни та сутнісні

тенденції її розвитку. У дослідженнях вітчизняних учених схарактеризовано різноманітні підходи до потрактування змістового наповнення поняття «soft skills» через призму формування компетентностей та загальних якостей майбутніх фахівців різних галузей та спеціальностей.

Нині у вітчизняному науковому дискурсі [2–6] поняття «soft skills» визначається термінологічною парадигмою: «м'які навички», «навички успішності», «універсальні навички», «метапредметні навички», «гнучкі навички», «соціальні навички» тощо. Кожна з названих вище терміноодиниць має смислові відмінності, однак спільною особливістю є їхня надпрофесійність.

Не ставлячи завдання експлікувати поняття «soft skills», виходитимемо із таких, виокремлених нами, його сутнісних ознак: охоплює компетентності, що сприяють самореалізації майбутніх фахівців та є індивідуалізованими за змістовим, цільовим, часовим та особистісним виміром; складновимірюваний соціокультурний та педагогічний феномен, який формується та забезпечується цілісністю і єдністю освіти та власного досвіду особистості; є сукупністю компетентностей, якостей, умінь, здібностей, процесів, що уможливають успішну професійну діяльність у швидкозмінюваних та/або невизначених умовах; сприяють та підвищують здатність здобувачів вищої освіти адаптуватися до змін у професійній діяльності та житті.

У «Рекомендаціях щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої програми» зазначено, що soft skills «дають змогу випускникам ЗВО бути успішними на своєму робочому місці» та вказано їхній перелік, зокрема «навички комунікації, лідерство, здатність брати на себе відповідальність і працювати в критичних умовах, уміння вирішувати конфлікти, працювати в команді, управляти своїм часом, здатність логічно і системно мислити, креативність та ін.» [8, с. 20].

Акцентуємо, що побудова «суспільства знань», упровадження парадигми неперервної освіти та забезпечення якості вищої освіти спонукають до того, що навчання та набуття нових компетентностей стали невіддільним складником життя членів соціуму. Тож особливої ваги в особистісному розвитку та професійній діяльності випускників ЗВО (особливо спеціальностей сфери «людина-людина») набувають soft skills, а саме: комунікабельність / навички комунікації, когнітивна гнучкість / адаптивність, уміння працювати в команді, лідерство, уміння вирішувати конфлікти, креативність, критичне мислення, загальна грамотність, організованість, ініціативність, відповідальність, наполегливість, здатність брати на себе відповідальність / уміння ухвалювати рішення, уміння працювати в критичних умовах / стресостійкість, самонавчання та саморозвиток, самоменеджмент, емоційний інтелект та управління емоціями тощо.

Переконані, що soft skills необхідні у будь-якому виді професійної діяльності, тому їх потрібно активно формувати у здобувачів освіти на етапі навчання у закладах загальної середньої, а інтенсивно розвивати – у закладах фахової передвищої та вищої освіти. Суголосно нашим міркуванням у «Рекомендаціях щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої програми» зазначено, що «ЗВО повинен мати свою політику стосовно розвитку цих навичок у своїх здобувачів вищої освіти та викладачів (через систему професійного розвитку / підвищення кваліфікації), яка також зумовлює співпрацю з працедавцями та випускниками, впливає на репутаційний капітал ЗВО» та «позитивною практикою є формування soft skills при вивченні конкретних дисциплін,

однак не вичерпується лише цим, бо також може відбуватися в межах загальних та фахових дисциплін» [8, с. 21].

Зауважимо, що в 2019–2021 рр. проаналізовано досвід ЗВО України з досліджуваного питання, зокрема під час роботи у складі експертних груп з акредитації освітніх програм. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що за ознакою наявності / відсутності політики щодо розвитку soft skills умовно ЗВО можна об'єднати у 3 групи: до першої варто зарахувати ЗВО, у яких наявна чітка політика та процедури формування soft skills у здобувачів вищої освіти та НПП, що підкріплюються відповідними заходами та дієвими механізмами. До другої, умовно виокремленої нами, групи зараховуємо ЗВО, на інституційному рівні у яких є загальне бачення потреби формування soft skills, проте заходи, спрямовані на їхнє формування, є поодинокими, спорадичними. Значна частина науково-педагогічних працівників цих ЗВО може назвати 2–3 soft skills та не вбачає потреби їхнього формування під час реалізації освітніх програм. До третьої, умовно викремленої нами, групи зараховуємо ЗВО, у яких відсутні політика та процедури формування soft skills, а науково-педагогічні працівники не поінформовані про їхній зміст та особливості формування.

На основі вказаного вище, констатуємо, що формування soft skills здобувачів вищої освіти в освітньому процесі узалежене від політики ЗВО. Позитивним набуток, на наш погляд, є наскрізність формування soft skills як у межах певних освітніх компонентів (обов'язкових та вибіркових), так і позааудиторній роботі закладу вищої освіти.

Вагомим матеріалом для аналізу та подальших досліджень практичних аспектів формування soft skills ЗВО є акредитаційні справи (зокрема, відомості про самооцінювання освітніх програм та експертні висновки), уміщені у публічному доступі [1]. Їхній аналіз у контексті підкритерію 2.6 (передбачає набуття здобувачами вищої освіти soft skills, що відповідають заявленим цілям) оцінювання якості освітньої програми уможливить кількісну та якісну інтерпретацію того, як ЗВО демонструють, що «певна ОП дає змогу здобувачеві набути ті соціальні навички, що зумовлені цілями ОП, зокрема подальшою професійною діяльністю випускника програми» [8, с. 20].

У Національній рамці кваліфікацій характеристика 6-го та 7-го рівнів, що відповідають бакалаврському та магістерському ступеням вищої освіти, зазначено про формування: «критичного осмислення теорій, принципів, методів і понять у сфері професійної діяльності та / або навчання» та «критичне осмислення проблем у галузі та на межі галузей знань» у здобувачів вищої освіти у формулюванні дескриптора «знання» [7]. Дескриптор «автономія та відповідальність» передбачає «спроможність нести відповідальність за вироблення та ухвалення рішень у непередбачуваних робочих та / або навчальних контекстах; формування суджень, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти; організація та керівництво професійним розвитком осіб та груп»; «управління робочими або навчальними процесами, які є складними, непередбачуваними та потребують нових стратегічних підходів; оцінювання результатів діяльності команд та колективів» [7]. Контент-аналіз дескрипторів Національної рамки кваліфікацій дає змогу фіксації таких soft skills здобувачів вищої освіти, як «критичне мислення», «відповідальність», «ухвалення рішень» тощо.

У дослідженнях сучасних науковців [3–6] запропоновано власні варіанти і способи формування soft skills. Однак констатуємо, що організація освітнього процесу

в закладах вищої освіти поки не має універсальних технологій для формування soft skills. Саме тому обґрунтуємо низку технологій та методів навчання, які, на наш погляд, доцільно застосовувати в освітньому процесі сучасних ЗВО.

Під час освітнього процесу з реалізації освітніх програм підготовки фахівців значимим, на наше переконання, є застосування технології проєктного навчання, спрямованої на саморозвиток особистості здобувачів вищої освіти, їхніх професійних та соціальних потреб, що дозволить сформувати професійно і соціально значимі навички майбутніх фахівців, спонукатиме до розвитку креативного та критичного мислення. Технологія проєктного навчання дозволяє сформувати вміння адаптуватися до швидкозмінюваних вимог сучасного суспільно-економічного розвитку, самостійно окреслювати особисті та професійні цілі, демонструвати вміння дотримуватися дедлайнів, розвивати комунікативні навички та командоутворення, виявляти власний лідерський потенціал, тобто дозволить сформувати soft skills у здобувачів вищої освіти. Значний потенціал для формування комунікабельності та навичок комунікації, лідерства, ініціативності, вміння працювати в команді та вирішувати конфлікти мають технології інтерактивного та ситуаційного навчання.

У попередніх публікаціях [10] схарактеризовано теоретичні та практичні аспекти забезпечення якості освітньої діяльності. На основі самоаналізу досвіду багаторічної викладацької діяльності у закладі вищої освіти, для формування soft skills здобувачів вищої освіти у таблиці 1 нами запропоновано методи навчання, які доцільно застосовувати в освітньому процесі сучасного ЗВО.

Таблиця 1

**Застосування методів навчання у формуванні soft skills
здобувачів вищої освіти в освітньому процесі ЗВО**

Зміст soft skills	Методи навчання
Критичне мислення	Робота в малих групах Метод Сократа Лекція із запланованими (умисними) помилками Кейс-метод Написання статей Редагування наукових текстів Написання анотації Вебквест
Креативність	Візія майбутнього Моделювання ситуацій Творчі вправи Створення проблемних ситуацій
Здатність брати на себе відповідальність Уміння приймати рішення Лідерство Уміння вирішувати конфлікти	Рольові та ділові ігри Симуляція Дебати Дискусія Інтерактивний метод Мозковий штурм Метод проєктів Фасилітація Кейс-метод

Когнітивна гнучкість	Написання анотації Робота в малих групах Творчі вправи Евристичний метод / евристична бесіда Створення проблемних ситуацій Симуляція Рольові та ділові ігри Інтерактивний метод Мозковий штурм Метод проєктів
Організаторські вміння Командоутворення Уміння працювати в команді Ініціативність	Робота в малих групах Самостійна (індивідуальна та групова) дослідницька діяльність Творчі вправи Створення проблемних ситуацій Симуляція Рольові та ділові ігри Дебати Дискусія Інтерактивний метод Метод проєктів Фасилітація
Тайм-менеджмент	Практикум Тренінг Виконання індивідуальних завдань Моделювання ситуацій Самостійна (індивідуальна та групова) дослідницька діяльність Робота в малих групах
Комунікабельність/ уміння комунікувати	Дебати Дискусія Інтерактивний метод Мозковий штурм Робота в малих групах Творчі вправи Кейс-метод Евристичний метод / евристична бесіда Симуляція Рольові та ділові ігри Фасилітація Практикум Тренінг Майстер-клас
Адаптивність Уміння працювати в критичних умовах Стресостійкість	Виконання індивідуальних завдань Самостійна (індивідуальна та групова) дослідницька діяльність Практикум Тренінг Дискусія Фасилітація Майстер-клас
Самонавчання та саморозвиток Самоменеджмент	Створення особистісного і професійного портфоліо Виконання індивідуальних завдань
Емоційний інтелект та управління емоціями	Створення ситуацій емоційно-етичних переживань Моделювання ситуацій Створення ситуації успіху Робота в малих групах Творчі вправи

Запропоновані нами методи навчання для формування soft skills здобувачів вищої освіти можуть стати методичним орієнтиром удосконалення освітнього процесу сучасного ЗВО. Вони базовані на виокремлених особливостях формування soft skills, а саме: актуалізація потреби формування soft skills майбутніх фахівців на інституційному рівні ЗВО; набуття soft skills для забезпечення ефективної професійної діяльності майбутніх фахівців; інтеграція традиційних та інноваційних методів навчання, які доповнюють і збагачують один одного в освітньому процесі сучасного ЗВО. Очікуваним результатом упровадження запропонованих методів навчання в освітній процес ЗВО, окрім сформованості soft skills, стане підвищення рівня конкурентоспроможності та готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності; самовдосконалення і саморозвиток; професійна ефективність й особиста успішність.

Підвищенню ефективності формування та розвитку soft skills, на наш погляд, сприятиме цілісність освітнього процесу, що інтегрує структурно-логічні зв'язки окремих освітніх компонентів (навчальних дисциплін, практичної підготовки тощо), наукового (робота здобувачів вищої освіти у наукових гуртках та проблемних групах, написання наукових (курсівих, кваліфікаційних) робіт) та ціннісного складників освітніх програм.

Окрім того, доцільно підвищити поінформованість здобувачів вищої освіти щодо набуття soft skills у неформальній освіті. З цією метою, рекомендуємо під час вивчення окремих освітніх компонентів доповнити робочі програми навчальних дисциплін та зміст програм навчання інформацією про масові онлайн-курси. Зокрема, на платформі Prometheus станом на 23 жовтня 2021 р. доступні такі безкоштовні курси: «CASE STUDY: як вирішувати складні завдання в бізнесі та в житті», «Думай інакше: Зламай перешкоди на шляху до навчання та відкрий свій прихований потенціал», «Як ефективно спланувати та провести діалог», «Освітні інструменти критичного мислення» та ін. [11].

Доцільно звернути увагу на методичну підготовку викладачів до цілеспрямованого формування soft skills здобувачів вищої освіти. На наше переконання, вона повинна охоплювати: підвищення викладацької майстерності та готовність до тьюторства (персонального супроводу майбутніх фахівців в освітньому процесі під час аудиторних та позааудиторних занять); «відстеження» прогресу у формуванні soft skills; проведення консультацій для здобувачів вищої освіти; підтримання інтересу студентів до майбутньої професійної діяльності та спрямування на їхній подальший саморозвиток і самовдосконалення.

Отже, доцільність формування на розвитку soft skills детермінована соціальним запитом та об'єктивними суспільними потребами у фахівцях, які володіють розвиненими «м'якими навичками». На інституційному рівні закладів вищої освіти доцільно упроваджувати політику та процедури наскрізного формування soft skills як у межах певних освітніх компонентів, так і позааудиторній роботі.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні наступності формування та розвитку soft skills здобувачів вищої освіти на першому (бакалаврському), другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому) рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акредитаційні справи. Офіційний сайт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://public.naq.gov.ua/> (дата звернення: 26.10.2021).
2. Вибрані матеріали міжнародної програми з формування м'яких навичок СЕЕ навчання / за заг. ред. О. Елькіна, О. Масалітіної, Я. Фюрста. Харків: Дім реклами, 2019. Спеціально для П'ятої національної (не)конференції для шкільних педагогів EdCamp Ukraine, 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2019/07/07/CEE-PRINT.pdf> (дата звернення: 26.10.2021).
3. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. № 2. С. 162–167.
4. Коляда Н., Кравченко О. Практичний досвід формування «soft-skills» в умовах закладу вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. № 3(27). С. 137–145.
5. Мозгова Г., Євтушенко В., Мозгова А. Формування soft skills фахівця в галузі маркетингу на основі компетентнісного підходу. *Економіка та суспільство*. 2020. Вип. 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/98/93> (дата звернення: 26.10.2021).
6. Наход С. А. Значущість «soft skills» для професійного становлення майбутніх фахівців соціально-економічних професій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. № 63. С. 131–135.
7. Національна рамка кваліфікацій. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoi-ramki-kvalifikacij> (дата звернення: 25.10.2021).
8. Рекомендації щодо застосування критерії оцінювання якості освітньої програми. Затверджено Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти 17 листопада 2020 р.: ТОВ «Український освітній видавничий центр “Оріон”». К., 2020. 66 с.
9. Gruzdev M., Kasakova E., Kuznetsova I., Tarkhanova I. University Graduates' Soft Skills: the Employers' Opinion. *European Journal of Contemporary Education*. 2018. Vol. 7, nr 4. P. 690–698. doi: 10.13187/ejced.2018.4.690.
10. Komisarenko N., Kudla M., Kirdan O. Transformation of the quality assurance system of higher education in Ukraine. *12th annual International Conference of Education, Research and Innovation*. 11–13 November, 2019. Seville, Spain. Pp. 10289–10295. URL: doi: 10.21125/ICERI.2019.2513 WOSUID: WOS:000530212400043
11. Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/> (дата звернення: 23.10.2021).

REFERENCES

1. Akredytatsiini spravy. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. URL: <https://public.naq.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. Vybrani materialy mizhnarodnoi prohramy z formuvannia m'iaikykh navychok SEE navchannia. O. Elkin, O. Masalitina, Ya. Fiurst (Eds). (2019). Spetsialno dlia Piatoi natsionalnoi (ne)konferentsii dlia shkilnykh pedahohiv EdCamp Ukraine 2019. Kharkiv: Dim reklamy. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2019/07/07/CEE-PRINT.pdf> [in Ukrainian].
3. Koval, K. O. (2015). Rozvytok “soft skills” u studentiv – ody z vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashtuvannia. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu – Visnyk of Vinnytsia Politechnical Institute*, 2, 162–167 [in Ukrainian].
4. Koliada, N., Kravchenko, O. (2020). Praktychnyi dosvid formuvannia “soft-skills” v umovakh zakladu vyshchoi osvity. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities*, 3(27), 137–145 [in Ukrainian].
5. Mozgova, H., Yevtushenko, V., Mozgova, A. (2020). Formuvannia soft skills fakhivtsia v haluzi marketynhu na osnovi kompetentnisnoho pidkhodu. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/98/93> [in Ukrainian].
6. Nakhod, S. A. (2018). Znachushchist “soft skills” dlia profesiinoho stanovlennia maibutnykh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific journal of*

- M. P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 5 Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives, 63, 131–135 [in Ukrainian].*
7. Natsionalna ramka kvalifikatsii. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij> [in Ukrainian].
 8. Rekomendatsii shchodo zastosuvannya kryterii otsiniuvannya yakosti osvitnoi prohramy (2020). Zatverdzheno Natsionalnym ahentstvom iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity 17 lystopada 2020 r.: TOV “Ukrainskyi osvitianskyi vydavnychiy tsentr ‘Orion’”. Kyiv [in Ukrainian].
 9. Gruzdev, M., Kasakova, E., Kuznetsova, I. et al. (2018). University Graduates’ Soft Skills: the Employers’ Opinion. *European Journal of Contemporary Education, Vol. 7, 4, 690–698.*
 10. Komisarenko, N., Kudla, M., Kirdan, O. (2019). Transformation of the quality assurance system of higher education in Ukraine. *12th annual International Conference of Education, Research and Innovation*. URL: doi: 10.21125/ICERI.2019.2513 WOSUID: WOS:000530212400043
 11. Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/> [in Ukrainian].